

voor de geestelijke volksgezondheid zouden vormen. Maar als we bedenken dat later rond rock 'n roll, disco en house soortgelijke ophef is ontstaan, dan is duidelijk dat er heel wat meer continuïteit in de betuttelende cultuurkritiek bestaat dan men in eerste instantie geneigd is te veronderstellen.

Het tweede hoofdstuk gaat in op de danskunst – die bij uitstek het domein van de culturele elite is gebleven, alle pogingen tot cultuurspreiding ten spijt. Nederlandse choreografen en dansers – of beter: dansgezelschappen in Nederland – hebben zich steeds tot internationale ontwikkelingen moeten verhouden en aan deze bij uitstek kosmopolitische cultuur een nationaal tintje gegeven. De traditie van academisch ballet en moderne avant-gardistische dans is echter jong en dateert van na 1945. Voordien was de acceptatie van danskunst in Nederland gering, terwijl haar latere ontwikkeling met veel gekrakeel gepaard is gegaan. De auteur geeft helder inzicht in het waarom van de opkomst en ondergang van en de conflicten tussen en binnen zulke dansformaties.

Hoofdstuk drie, ten slotte, toont hoezeer volksdans en cultuurpolitiek verweven raakten. Volksdansen werden in het Interbellum gezien als een uitstekend alternatief voor de 'geïmporteerde' – en dus geperverteerde – cultuur van de populaire vrijetijdscultuur. Dat vrijwel alle volksdansen eveneens uit het buitenland stamden deed hierbij kennelijk weinig terzake. Cultuurriders uit diverse politieke en religieuze geledingen propageerden de volksdans als een gemeenschapsbevorderend en – in veel gevallen – nationaal samenbindend middel. Zulke ideeën bleken tijdens de bezetting in een bedenkelijke richting om te buigen. Volksdansen werd 'fout' en dit imago is de latere beoefenaars blijven achtervolgen. Maar om de herkomst van volksdansen malen zij allang niet meer; zij spreken over *werelddansen* en professionele uitvoerders werken in het *Internationaal Danstheater*.

Ondanks al zijn kwaliteiten biedt Brummels boek een allesbehalve compleet overzicht van wat er op het gebied van dansonderzoek in Nederland is uitgevoerd. Dat is waarschijnlijk ook niet de ambitie van auteur en uitgever geweest, die zich overduidelijk op een zo breed mogelijk lezers- en kijkerspubliek richten. Toch is het opmerkelijk dat het historiserende werk van bijvoorbeeld Luuk Utrecht over (post)moderne dans en het Nationale Ballet en dat van Anna Aalten over de balletwereld onvermold blijven. *Holland danst!* heeft wat dit betreft weinig wetenschappelijke pretenties. Wel biedt het een geolied populariserend geschiedverhaal dat aan zijn doel – het bereiken van geïnteresseerde maar niet-gespecialiseerde lezers – ruimschoots voldoet. Mede door het *oral history*-element en de beeldregistratie kan het bovendien goed dienen als vertrekpunt voor nader historisch onderzoek.

Rob van Ginkel
Universiteit van Amsterdam

Gerard Groeneveld, *Kriegsberichter. Nederlandse SS-oorlogsverslaggevers 1941-1945* (Nijmegen: Vantilt, 2004) 424 p. ISBN 9077503099 (met CD-ROM)

Das OKW gibt bekannt.... Met deze formulering begon het nieuwsbulletin van het *Oberkommando der Wehrmacht*, dat tijdens de Tweede Wereldoorlog dagelijks publiek werd gemaakt. Dit zogenaamde *Wehrmachtbericht*, een kort en niet altijd waarheidsgetrouw overzicht van de militaire situatie, werd voorgelezen op de radio en afgedrukt door de

pers. Ook in bezette gebieden vormde het de belangrijkste officiële informatiebron over de militaire toestand. De zakelijke inhoud en vorm van het *Wehrmachtbericht* bood propagandistisch echter weinig perspectieven. Om het thuisfront van meer wervende oorlogsverhalen te voorzien, werden *Propaganda-Kompanien* (PK) opgericht. Deze militaire eenheden, die werden toegevoegd aan de land-, de lucht- en de zee-macht, bestonden uit *Kriegsbericht* of oorlogsverslaggevers. Ze waren tegelijkertijd soldaat en journalist of propagandist.

Kriegsbericht produceerden artikelen, foto's, films, radiobijdragen en tekeningen die na censuur werden vrijgegeven voor publicatie in binnen- en buitenland. Ze dienden niet over concrete militaire gebeurtenissen te berichten. Wel werd van *Kriegsbericht* verwacht het algemene nieuws met anekdotes over het frontleven te kruiden. Of het nieuws te 'duiden', bijvoorbeeld met verhalen over het algemene geloof in de Duitse eindoverwinning. Of om melding te maken van de vreugde waarmee de Duitse 'bevrijders' werden binnengehaald door de lokale bevolking. Een bijzondere taak was weggelegd voor *Kriegsbericht* die instonden voor *Aktivpropaganda*: het propagandistisch bewerken van de vijandelijke troepen.

De PK en hun *Kriegsbericht* worden vermeld in vele studies over oorlogspropaganda, maar vormden tot dusver nauwelijks het hoofdonderwerp van een boekpublicatie. De enkele uitzonderingen, zoals Georg Schmidt-Scheeders *Reporter der Hölle* (1977) en Hans Ertls *...als Kriegsbericht 1939-1945* (1985), verschaften weliswaar interessant bronmateriaal, maar hun wetenschappelijke betrouwbaarheid is wankel, het betreft immers getuigenisliteratuur van voormalige *Kriegsbericht*. De belangrijkste publicatie over de geschiedenis en organisatie van de propaganda-eenheden (*Die Propagandatruppen der Wehrmacht*, 1962) werd geschreven door hun voormalige overste: generaal Hasso von Wedel, die de *Wehrmachtpropaganda* leidde in 1939-1945. Dat dit onderwerp zo sterk gedomineerd wordt door voormalige Duitse betrokkenen is op zich natuurlijk al problematisch. Het dreigt echter ook te doen vergeten dat er heel wat buitenlandse *Kriegsbericht* actief waren. Dit was vooral zo bij de *Waffen-SS*. De militaire tak van Himmlers ss rekruteerde sinds einde 1940, maar vooral na de invasie van de Sovjet-Unie (1941), op grote schaal buitenlandse vrijwilligers. Daarbij werd vanzelfsprekend ook aan propagandisten gedacht. Tegen het einde van 1943 telde de *Waffen-SS* meer dan 1500 *Kriegsbericht* van vijftien verschillende nationaliteiten onder haar rangen. Hun 'journalistieke' producten waren niet uitsluitend voor het thuisland bestemd, maar werden ook internationaal verspreid.

In 1941-1945 werden ruim vijftig Nederlanders, stuk voor stuk leden van Musserts Nationaal-Socialistische Beweging (NSB), *Kriegsbericht*. Hoewel ze verschillende motieven hadden, meldden de meeste vrijwilligers zich om politiek-ideologische redenen. Na de oorlog werden ze voor het gerecht gedaagd, wat doorgaans leidde tot een veroordeling wegens militaire collaboratie. Dit spoorde hen enerzijds aan tot een naoorlogse stilte over dit onderwerp, maar droeg er anderzijds toe bij dat belangrijk archiefmateriaal bewaard bleef in hun gerechtsdossiers. Het is dergelijk bronmateriaal dat Gerard Groeneveld toeliet een studie over dit onderwerp te schrijven. Groeneveld, die met zijn recente boek over Anton Mussert (2005) opnieuw aantoonde een goede neus voor vergeten archiefschatten te hebben, had eerder met *Nieuwe boeken voor den nieuwen tijd* (1992) en *Het zwaard van de geest* (2001) al bewezen goed vertrouwd te zijn met drukwerk uit de periode van 1933 tot 1945. Deze onderzoekskwaliteiten drijven opnieuw boven in deze uitstekend gedocumenteerde studie.

In de eerste twee hoofdstukken (p. 15-102) schetst de auteur eerst de organisatorische geschiedenis van de PK die bij de *Wehrmacht* hoorden, en vervolgens die van de PK die deel uitmaakten van de *Waffen-SS*. Dit tweede hoofdstuk vult een lacune in het internationale onderzoeksterrein. De auteur zou er goed aan doen dit in artikelvorm te publiceren in een Engels of Duits vaktijdschrift.

In de volgende vijf hoofdstukken (p. 103-301) behandelt Groeneveld de exploten van Nederlandse *Kriegsberichter*, van hun activiteiten aan het Oostfront tot hun wederaren in het bijna bevrijde Nederland. Groeneveld verweeft de persoonlijke verhalen van tientallen *Kriegsberichter* met voorbeelden van hun werk. Dit wordt gecombineerd met achtergrondinformatie over de verschillende frontsectoren waar ze werden heen gestuurd, van Kroatië over Italië tot Normandië. De verschillende reorganisaties waaraan de *Waffen-SS* werd onderworpen en het feit dat sommige *Kriegsberichter* ook aan niet-Nederlandse eenheden werden toegevoegd, maken dit verhaal er enkel grilliger op. Voor Vlaamse lezers heeft dit internationale kluwen het voordeel dat ook de geschiedenis van 'hun' *Kriegsberichter* herhaaldelijk aan bod komt. De in deze hoofdstukken vertelde geschiedenis is zo complex en wordt zo gedetailleerd verteld, dat menig lezer wel eens een hoofdstuk zal overslaan. Hoewel de heldere bovenstructuur dit toelaat, is het niet aan te bevelen. In de meanderende verhaallijnen zitten allerlei anekdotes begraven die zeer relevant zijn. Zo toont Groeneveld aan dat *Kriegsberichter*, anders dan gesteld in toenmalige propagandabrochures die vandaag vaak als bron worden gehanteerd, niet altijd even goed gedrild waren als hun gewone collega-rekruuten. Telkens opnieuw worden ook voorbeelden aangehaald van grote en kleine verschillen tussen woorden en daden, tussen propaganda en realiteit. Treffend is het privé-fotoalbum dat PK-fotograaf Adriaan Vermeer aanlegde. Foto's en teksten getuigden daarin veel opener over wat er aan het Oostfront gebeurde, dan zijn officiële foto's wilden of durfden.

In het achtste en laatste hoofdstuk (p. 303-371) belicht Groeneveld de carrières van enkele opmerkelijke Nederlandse *Kriegsberichter*. Aandacht gaat natuurlijk uit naar het 'bigger than life' verhaal van Wim Sassen, die na de oorlog op spectaculaire wijze uit krijgsgevangenschap ontsnapte. Sassen trok naar Argentinië en raakte bevriend met Evita Péron. Hoewel hij in Nederland nog steeds werd gezocht, tolkte hij voor de Pérons toen prins Bernhard in 1952 op bezoek kwam. Sassen maakte later kennis met 'Ricardo Klement', alias Adolf Eichmann. Hij interviewde Eichmann over zijn rol in de *Endlösung* voor een postuum te publiceren interviewboek waarin de Shoah zou worden gerechtvaardigd. Toen de Mossad Eichmann ontvoerd had, schrok Sassen er niet voor terug, beseffend dat hij Eichmanns verdediging hiermee schade berokkende, de interviews te verkopen aan *Time/Life* en *Stern*. Eveneens interessant zijn de levensverhalen van Joop Pollmann, die later als journalist voor *Story* werkte en van Jan Hommes, die na een korte gevangentijd in overheidsdienst ging. Hommes werd een belangrijke ambtenaar, die na de oorlog voor Nederland vaak aan Europees internationaal overleg deelnam. Dat hij net als bij de SS 'opnieuw voor Europese eenheid mocht werken', vond Hommes wonderlijk maar prachtig.

Kriegsberichter is gebaseerd op een indrukwekkende hoeveelheid bronnen, en is mooi geïllustreerd (de eerste editie bevat als bonus een cd-rom met geluidsopnamen uit de oorlogsjaren) en helder geschreven. De enige kanttekening die kan worden geplaatst is dat Groeneveld naliet aan het einde van de rit een uitgebreide synthese te maken. Het besluit, dat amper vier pagina's ('Tot slot', p. 373-376) beslaat, had wat mij betreft meer mogen aanknopen bij vaststellingen die in de vorige hoofdstukken haast

terloops worden gemaakt. Zo wordt nauwelijks teruggekoppeld aan de toch wel opmerkelijke vaststelling dat de journalistieke producten van de Nederlandse *Kriegsberichter* uiteindelijk nauwelijks het Nederlandse publiek bereikten. Kranten, die al verplicht waren het *Wehrmachtbericht* en vele andere persberichten dagelijks op te nemen, werden niet verplicht de PK-berichten, laat staan de PK-berichten van Nederlandse oorsprong, af te drukken. Ze lieten ze dan ook links liggen, waardoor PK-teksten vooral verschenen in media die hoofdzakelijk werden gekocht door Duitsgezinden of NSB-leden. Propagandistisch was het hele avontuur dus een slag in het water.

Roel Vande Winkel
FWO-Vlaanderen / Universiteit Gent

Louis Sicking, Harry de Bles, Elend des Bouvrie (eds.), *Dutch light in the 'Norwegian night'. Maritime relations and migration across the North Sea in early modern times* (Hilversum: Verloren, 2004) 128 p. ISBN 9065508147

Op 16 november 2002 organiseerden de Noorse ambassade en de Nederlandse Vereniging voor Zeegechiedenis in het Nederlands Scheepvaartmuseum te Amsterdam een symposium dat als titel meekreeg 'Dutch-Norwegian Historical Maritime Relations'. Het centrale thema op dit symposium was het grote belang van de maritieme dimensie voor de relatie tussen Nederland en Noorwegen. Twee jaar later verscheen de symposiumbundel *Dutch light in the 'Norwegian night'* waarin de lezingen van de meeste sprekers zijn gepubliceerd.

De titel van de bundel is ontleend aan de zogenoemde 'night of four hundred years', een begrip dat in de negentiende-eeuwse Noorse historiografie werd gebruikt om de Deense bezettingsjaren (1380-1814) te karakteriseren. In 1380 kwamen Noorwegen en Denemarken onder één kroon. Met het aantreden in 1814 van Jean Baptiste Bernadotte als koning Karl Johan scheidden de wegen. In de Noorse geschiedschrijving lag daardoor de nadruk vooral op het middeleeuwse Noorwegen en op de periode na 1814. Pas de laatste tijd is er bij Noorse historici wat meer aandacht voor hun 'donkere vierhonderd jaar'. Dit staat in schrill contrast met de belangstelling van veel Nederlandse historici voor de lange Gouden Eeuw van de Republiek.

Hoewel de bijdragen zeer divers zijn, is er wel een rode draad te herkennen. In alle artikelen wordt in meer of mindere mate ingegaan op de maritieme relaties en migratie tussen Nederland als een grote Europese mogendheid en Noorwegen, als een land in de periferie, dat geregeerd werd door een niet-Noorse koning die in het verre Kopenhagen zetelde. De bijdragen staan in chronologisch volgorde. Het thema wordt, met uitzondering van de eerste auteur, vooral sociaal-historisch benaderd.

Het eerste artikel, 'New light on the flight of Archbishop Olav Engelbrektsson', is van de Leidse historicus Louis Sicking en heeft als onderwerp de vlucht van aartsbisschop Engelbrektsson in 1537 naar de Nederlanden. Aan de hand van origineel bronnenmateriaal, dat berust in het archief van de Algemene Rekenkamer te Brussel, schetst hij de ondergang van deze laatste katholieke aartsbisschop. Als enige betreedt Sicking de wegen van de politieke en diplomatieke geschiedenis.

In haar artikel over 'Norwegian-Dutch migrant relations in the seventeenth century' gaat Solvi Sogner in op de wederzijdse migratiepatronen. De Noorse emigratie overtrof de Nederlandse. Voor Nederlandse migranten was Bergen de voornaamste